

ЯК ПІДГОТУВАТИ Й ПРОВЕСТИ ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З ПРАВОЗНАВСТВА В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Практичні заняття – новела програм з правознавства рівня стандарту та профільного рівня в старшій школі. Відтепер вони як спеціальні уроки є обов'язковим структурним складником компетентнісного навчання учнів правознавства.

Практичне заняття може бути визначене як організаційна форма навчального заняття з формування й удосконалення предметних умінь через практичне застосування учнями знань у ході виконання відповідно поставлених завдань.

Зміст практичного заняття зумовлюється специфікою правознавства як навчального предмета, а також особливістю теми, її мети й завдань.

Практичні заняття є важливими з огляду на те, що вони наближають право як науку до учнів, слугують своєрідною формою здійснення зв'язку теорії з практикою. Вони покликані поглибити, розширити та деталізувати теоретичні знання учнів, розвивати наукове мислення і мову учнів, сформувані й удосконалити їхні предметні вміння.

На таких заняттях конкретизуються й закріплюються набуті учнями знання, розвиваються пізнавальні здібності та самостійність учнів, удосконалюються їхні вміння спостерігати та пояснювати правові події, явища й процеси, а, відтак, формуються вміння й навички, необхідні їм для життя та самоосвіти. Практичні заняття можуть розглядатися й як важливий засіб оперативного зворотного зв'язку.

Основні методичні вимоги, що висуваються до організації й проведення практичного заняття, є такими:

- 1) визначення місця заняття в системі уроків із конкретної теми;
- 2) чітке формулювання цілей та завдань заняття;

- 3) відбір змісту матеріалу для заняття;
- 4) проведення інструктажу для учнів;
- 5) організація виконання учнями випереджувальних завдань;
- 6) виявлення тих елементів практичних знань, умінь і навичок учнів, що потребують формування й удосконалення на практичному занятті;
- 7) відбір і раціональне поєднання різноманітних форм навчальної діяльності учнів;
- 8) уведення в самостійну роботу учнів елементів гри та змагальності як факторів її стимулювання;
- 9) підготування й обговорення з учнями форм звіту про виконану роботу;
- 10) розробка критеріїв оцінки результативності виконання практичної роботи;
- 11) здійснення контролю та корекції навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Для забезпечення ефективності практичного заняття вчителю слід:

- підготувати учнів до виконання практичної роботи – учні мають не лише добре знати зміст теоретичного матеріалу, на основі якого виконуватимуться практичні завдання, а й бути ознайомлені з прийомами їх виконання;
- забезпечити всіх учнів відповідними джерелами інформації – посібниками, довідниками, списком Інтернет-ресурсів тощо;
- контролювати хід виконання роботи, вчасно надавати допомогу учням, не обмежуючи їхньої активності та самостійності;
- організувати аналіз та оцінювання виконання учнями практичних завдань.

Завдання вчителя під час практичного заняття полягає в організації навчального процесу таким чином, щоб учень самостійно працював (індивідуально або в групі) над розв'язанням пізнавальних задач. Вчитель виконує роль організатора й консультанта самостійної роботи учнів.

Загальна структура практичних занять є такою:

1) вступне слово вчителя, оголошення мети й завдань заняття, інструктаж із виконання практичних вправ і пізнавальних завдань;

2) практична частина, де учні працюють індивідуально чи кооперативно;

3) презентація результатів роботи учнів чи малих груп;

4) підбиття підсумків: оцінювання учнів, заключне слово вчителя.

Урізноманітнюється практичне заняття в його основній, власне практичній, частині, що може уналежнювати реферативні повідомлення, доповіді, презентації проектів, дискусії, тренувальні вправи, розв'язання практичних ситуацій і т. д.

Зазначимо, що вчителі правознавства мають певні ускладнення в організації та проведенні практичних занять із правознавства рівня стандарту (10 клас) та профільного рівня (10-11 класи). Вони викликані низкою причин, серед яких такі:

1. Відсутність практичних занять у чинних підручниках із правознавства. Це значить, що вчитель правознавства має самостійно готувати практичні заняття – добирати завдання, форми звіту з їх виконання, продумувати інструктажі для учнів та способи оцінювання результатів їхньої роботи на занятті, відбирати ефективні для конкретного заняття методи й прийоми роботи учнів.

2. Брак досвіду у вчителя правознавства проведення нових для нього практичних занять в старшій школі. Якщо, викладаючи практичний курс правознавства в 9 класі, вчитель на кожному уроці організовує виконання учнями тих чи інших завдань із застосування набутих ними знань (це передбачено концепцією й програмою предмета та відображено в підручниках), то правознавство в старшій школі усі ці роки уявлялося суто теоретичним предметом, який не передбачав проведення практичних занять і уроків-практикумів.

3. Непідготовленість учнів до участі в практичних заняттях у силу їхнього невеликого досвіду (а почасти й відсутності такого). Це потребує від

учнів докладання чималих зусиль в опануванні/вдосконаленні нових для них форм самостійної й групової роботи, презентації її результатів, процедур взаємо та самооцінювання тощо.

Наведемо приклад практичного заняття з правознавства (рівень стандарту) для 10 класу.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Які права і свободи людини проголошує Європейська конвенція. 2. Що таке Європейський суд з прав людини. 3. Як розглядаються справи в Європейському Суді.

1. Які права і свободи людини проголошує Європейська конвенція

Пригадайте та назвіть міжнародні документи, що гарантують права і свободи людини. Чому, на вашу думку, права і свободи людини мають бути закріплені на міжнародному рівні? На основі тексту пункту заняття визначить, які права і свободи закріплює Європейська конвенція.

Серед міжнародних документів, присвячених правам і свободам людини, для держав Європи важливим є *Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини (ЄКПЛ)*. Вона була підписана 4 листопада 1950 року, а набула чинності в 1953 року. У додаток до Конвенції ухвалено 11 Протоколів, що розширили коло гарантованих нею прав і свобод людини й удосконалили механізми їх захисту.

Права і свободи, передбачені Європейською конвенцією і Протоколами до неї, охоплюють найважливіші сторони життя людини. Це право на життя; право на свободу й особисту недоторканність; право на вільне пересування; свобода думки і слова; свобода совісті, релігії, вираження поглядів; право на мирні збори; право на об'єднання й асоціації; право на створення сім'ї, повагу особистого і сімейного життя; право на справедливий судовий розгляд; право на володіння майном; заборона дискримінації, катувань, рабства і примусової праці; неприпустимість покарання без закону.

Важливість ЄКПЛ полягає в тому, що: 1) права і свободи кожної особи гарантуються державами-учасницями (державами-сторонами); 2) для забезпечення міжнародної угоди з прав людини вироблено конкретний механізм захисту прав і свобод; 3) парламенти і судові органи держав отримали міцну основу в галузі прав людини для прийняття і тлумачення законів.

Усі держави, що приєдналися до цього міжнародно-правового документа, зобов'язуються визнавати за кожною людиною, яка знаходиться під їх юрисдикцією, певні громадянські і політичні права, визначені в конвенції. Контроль за дотриманням державами-учасницями їх зобов'язань за Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини здійснює Європейський суд з прав людини.

У загальному колі обговоріть:

У грудні 1995 року Україна ввійшла до Ради Європи. Згодом Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію з прав і основних свобод людини та Протоколи до неї. У статті 1 Протоколу № 6 «Щодо скасування смертної кари» йдеться про таке: «Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено». Поясніть, чому Україна, ставши членом Ради Європи, зобов'язана була скасувати смертну кару як вид покарання.

2. Що таке Європейський суд з прав людини

Що вам відомо про Європейський суд з прав людини? Порівняйте свої думки з текстом пункту заняття.

Права й основні свободи людини в рамках Ради Європи, утвореної в 1949 році, закріплюються в міжнародних договорах (конвенціях і хартіях) і додаткових протоколах до них як от Конвенція про захист прав людини й основних свобод, Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція прав людини, Європейська конвенція про попередження катувань і нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки або покарання та ін.

До європейської системи захисту прав людини уналежнюють Європейську комісію з прав людини, Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ), Комітет міністрів Ради Європи.

ЄСПЛ юрисдикційним органом, що працює на постійній основі. Його повноваження визначені Європейською Конвенцією й поширюються на всі питання, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції і Протоколів до неї. Він захищає тільки ті права, що містяться в Європейській Конвенції, й приймає рішення стосовно тих держав-порушниць, що приєдналися до неї й додаткових Протоколів.

До складу Європейського суду входять 47 суддів – по одному від кожної держави-члена РЄ. Його місцезнаходження – це Палац прав людини в Страсбурзі (Франція).

Рішення Європейського Суду з прав людини є обов'язковими для всіх держав, що приєдналися до Європейської конвенції. Його рішення мають силу прецедентів.

У парах прокоментуйте одне одному положення нормативно-правових актів.

Конституція України

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом...

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна...

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»

Стаття 2. Виконання Рішення

1. Рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції...

Стаття 17. Застосування судами Конвенції та практики Суду

1. Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права...

3. Як розглядаються справи у Європейському суді з прав людини

За текстом пункту заняття в малих групах складіть схему «Розгляд справ у Європейському суді з прав людини». Представте результати групової роботи класу по черезно.

Міжнародний звичай виробив правило, згідно якого перед тим, як звертатися зі скаргою на порушення своїх прав до міжнародних органів, громадянин повинен використати всі правові механізми, передбачені у тій державі, на яку він скаржиться.

У випадку розгляду скарг, визнаних прийнятними відповідно до Конвенції, Європейський Суд з прав людини юридично оцінює виконання державами своїх зобов'язань за Конвенцією і Протоколами до неї. Тому заява в Суд може подаватися тільки стосовно дій чи бездіяльності держави (її органів, посадових осіб, що зобов'язані забезпечити дотримання норм Європейської Конвенції), а не щодо фізичних або юридичних осіб, які, на думку заявника, не дотримувалися положень Конвенції. Відповідачем у Європейському Суді з прав людини може бути тільки держава-учасниця Конвенції, що обвинувачується в порушенні норм самої Конвенції і (або) тих Протоколів до неї, у яких ця держава бере участь, адже саме остання в особі її органів і посадових осіб зобов'язана забезпечити у межах своєї юрисдикції права і свободи людини, закріплені в них.

Європейська конвенція встановлює коло осіб, які можуть подати петицію (скаргу) до Європейського Суду, та процедуру звернення заявника, недотримання якої призведе до повернення петиції без жодних наслідків для останнього. Суд розглядає заяви, що надійшли від громадян, груп громадян (у випадку порушення однакового для них права одним й тим самим державним органом чи посадовою особою), іноземців та осіб без громадянства. Недержавні юридичні особи можуть скаржитися до

Європейського Суду щодо порушення права власності, свободи асоціацій, а ЗМІ – щодо порушення свободи вираження своїх поглядів.

Суд може приймати до розгляду й скарги щодо дій фізичних осіб і недержавних організацій, але лише тоді, коли визначить, що держава зобов'язана була захистити людину від цих порушень. Це, як правило, скарги щодо порушення права на свободу вираження своїх поглядів, права на захист приватного життя, права на вступ до профспілки і права на власність.

Форма, в якій викладено скаргу, є довільною. Зазвичай Суд розглядає заяви, що надійшли на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи. Утім, до розгляду приймаються й заяви на кшталт «в Європу», «тому, хто може допомогти».

До петиції висуваються такі вимоги: 1) скарга не повинна бути безпідставною – заявник має розкрити наявність порушення права державою-відповідачем; 2) заява не має містити задалегідь неправдивої інформації чи писатися в образливій для держави-відповідача формі або порушувати правило конфіденційності; 3) петиція не може бути анонімною, однак заявник має право вимагати від Суду не розголошення його істинного імені (заявникові може присвоюватися псевдонім); 4) Суд не розглядає петицій, що по суті своїй є аналогічними вже розглянутим або які вирішені іншими міжнародними правозахисними органами. Після прийняття петиції, секретаріат Суду надсилає заявникові офіційний бланк, який він має ретельно заповнити.

Процедура розгляду петицій у Суді надзвичайно складна і має декілька стадій. Спочатку петиція потрапляє до Секретаріату Суду, який реєструє та направляє її у відповідний комітет, а у разі недотримання встановлених вимог повертає заявникові.

Коли петиція потрапляє в один з Комітетів Суду, він у складі трьох суддів оцінює справу та або визнає її неприйнятною, або передає у Палату Суду. Палата, перед усе, має докласти зусиль до «дружнього врегулювання» справи. Це означає, що держава-порушниця сплачує заявникові певну суму

як компенсацію, а останній забирає свою петицію. Якщо справа доходить такого фіналу, то державі не записується порушення прав людини.

Якщо досягти дружнього врегулювання не вдалося, справа розглядається в Суді шляхом відкритих слухань за участі представників сторін. Процедура є безоплатною й не вимагає обов'язкової участі адвоката. Однак заявникові рекомендують звернутися до його послуг. У разі відсутності коштів, витрати на адвоката може взяти на себе Рада Європи.

По закінченню розгляду справи Палата виносить рішення про наявність чи відсутність у конкретному випадку порушення Європейської конвенції державою-відповідачем. Прийняте рішення є обов'язковим для всіх учасників процесу. Суд має право присуджувати стороні, що постраждала, справедливе відшкодування, однак це не завжди грошова компенсація. Так, приміром, існує неписане правило, за яким у випадку розгляду петиції справедливо засудженої особи достатнім для заявника вважатиметься сам факт визнання порушення прав.

Протягом трьох місяців прийняте Судом рішення може бути оскаржене будь-якою зі сторін у Великій Палаті, яка переглядає справу по суті й ухвалює остаточне рішення. Процес розгляду справи в Європейському Суді може тривати від двох до чотирьох років. Як виняток більш швидко розглядаються заяви засуджених, які скаржаться на катування в місцях позбавлення волі, та людей, хворих на СНІД.

Рішення Європейського суду є обов'язковим для держави, стосовно якої розглядалася справа. Нагляд за їх виконанням здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Держава, щодо якої винесено рішення, зобов'язана інформувати його про вжиті на виконання рішення заходи. Якщо держава не вживає необхідних дій, це питання виноситься на порядок денний Комітету. У випадку необґрунтованої відмови держави від виконання рішення, до неї можуть застосовуватися засоби впливу економічного і політичного характеру. Утім, у них не виникає потреби, адже Європейський Суд з прав

людини має такий моральний авторитет, що виконання його рішень – справа честі кожної держави, що приєдналася до Європейської Конвенції.

У малих групах проаналізуйте справу, розглянуту Європейським судом, у два етапи за запитаннями до неї. Представте результати групової роботи класу.

Федоров і Федорова проти України

1) Прочитайте скорочену фабулу справи¹ та визначить, які саме права Федорова було порушено. Назвіть судові інстанції, що мав пройти Федоров перед зверненням до ЄСПЛ. Спрогнозуйте рішення ЄСПЛ.

У червні 2000 року Володимир Георгійович Федоров мав конфлікт і бійку з сусідами. В червні 2001 року за заявою сусідки до сім'ї Федорових приїхав лікар-психіатр районної лікарні і провів короткотривалу бесіду з В.Г.Федоровим, на підставі якої діагностував його психічний розклад.

У березні 2003 року Федорова із застосуванням сили було госпіталізовано до психіатричної лікарні. Психіатричну лікарню Федоров залишив наступного як такий, що не потребує стаціонарного лікування. Володимир Федоров звернувся до суду. Суд першої інстанції встановив, що психічний огляд і встановлення діагнозу були незаконними. Проте далі апеляційний суд відмінив рішення суду першої інстанції, а касаційний – залишив у силі рішення апеляційного суду. Не змінив рішення й Верховний суд України.

Пізніше виявилось, що під час примусової госпіталізації до психіатричної лікарні заявнику було зламано щелепу. Прокуратура кілька разів відмовляла Федорову в порушенні справи проти працівників міліції. А порушивши, закрила її. В рішенні прокуратури, зокрема, зазначалося, що сила, застосована до заявників (Володимира Федорова та Тетяни Федорової), була співрозмірна й не перевищувала необхідної для подолання їхнього

¹ детально фабулу справи й рішення в ній подано на http://khpg.org/index.php?id=1311656992#1311656992_4 та http://soc-in.com/zakonodavstvo/sudova-praktika/evropejskij-sud/2239-Sprava_

опору. Зокрема, згідно з оцінками експертів і результатів слідчого експерименту, перший заявник, мабуть, зламав щелепу, випадково вдарившись головою об машину швидкої допомоги при опорі співробітникам міліції, які намагалися посадити його в машину. Володимир Федоров та Тетяна Федорова звернулися до ЄСПЛ.

2) Прочитайте статтю з Європейської конвенції та рішення ЄСПЛ. Чи співпали ваші міркування щодо справи Володимира Федорова у 1-й частині аналізу правової ситуації?

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Європейський суд визнав нелюдське поводження в справі «Федоров і Федорова проти України». У своєму рішенні Європейський суд зазначив, що «незалежно від того, спричинив (...) заявник тілесні ушкодження сам собі, внаслідок ударів об різні предмети (...), чи вони були нанесенні співробітниками міліції (...), Уряд не зміг довести, що ці пошкодження могли бути отримані внаслідок застосування сили, доречної у даних обставинах».

Перевірте засвоєне на уроці

Пригадайте свою діяльність на занятті й оцініть у балах, наскільки ви погоджуєтесь з наступними твердженнями, де 2 бали – повністю погоджуюсь, 1 бал – частково погоджуюсь, 0 балів – зовсім не погоджуюсь.

Твердження	Бали
Я знаю, які права закріплює ЄКПЛ.	
Я знаю, що таке ЄСПЛ.	
Я знаю особливості ЄСПЛ.	
Я можу назвати права та свободи людини, які захищає ЄСПЛ.	
Я можж2у описати процедуру звернення до ЄСПЛ.	

Я вмію висловлювати думки щодо важливості захисту прав і свобод людини на регіональному (європейському) рівні.	
--	--

Домашнє завдання

1) На сайті Європейського суду (або скористайтесь іншим Інтернет-ресурсом) ознайомтеся з будь-якою справою, де заявником є громадянин України. Визначить, у чому саме полягало порушення конкретного права/свободи людини та яке рішення було ухвалене в цій справі. Коротко запишіть цю інформацію в зошит і представте класу.

2) Станом на 31 грудня 2015 року на розгляді в ЄСПЛ перебувало 64850 справ проти держав – сторін Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, із них 13850 – проти України, що складає 21,4% від загальної кількості справ. Поміркуйте, про що свідчить велика кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини. Свою думку аргументуйте.

У якості короткого резюме зазначимо, що практичне заняття – новий обов’язковий елемент програми з правознавства, який передбачає створення освітніх умов для отримання учнями досвіду набуття нових знань, формування й удосконалення їхніх предметних умінь, формування предметних компетенцій. Утім, наш досвід показує, що не достатньо на практичних заняттях із правознавства зосереджуватись лише на цьому – учні мають бачити провідну ідею конкретних теми й розділу, предмета в цілому та їх зв’язок із життям.